

Prikazi i osvrti

PRED APSURDOM MASOVNE SMRTI

Lo spettro della morte di massa, CONCILIUM, Rivista internazionale di teologia, XXIX. (1993) broj 3, Ed. Queriniana, Brescia.

Najnoviji broj (3/1993) teološkog časopisa CONCILIUM¹ posvećen je temi masovne smrti. Ovaj su broj, pri odsjeku za liturgiju, uredili K. LUMBALA (Zaire) i D. POWER (SAD). U uvodniku navode razloge zašto je ovaj broj posvećen temi masovne smrti: "Dok objavljujemo ove članke, svijet gleda 'etničko čišćenje' u Bosni i slike beživotnih tijela razbacanih po poljima, uz kuće i po ulicama Somalije. I vjero-jatno, kad se ovaj broj časopisa pojavi, neki drugi stravični spektakl privući će našu pažnju" (str. 11).

Današnji je čovjek bombardiran informacijama o događajima, koji s jedne strane ostavljaju žrtve anonimnima, a preživjele pritis-nutima

¹ Međunarodni teološki časopis CONCILIUM izlazi od 1965. godine, a nastao je na poticaj nekolicine poznatih i priznatih teologa (H. Küng, K. Rahner, Y. Congar, A. van den Boogaard, P. Brand, E. Schillebeeckx). Izlazi na sedam jezika (talijanski, njemački, francuski, engleski, španjolski, portugalski i nizozemski) istodobno. Pojedini broj je posvećen određenoj temi iz jedne od dvanaest sekcija (fundamentalna teologija, dogmatika, ekumenizam, Sveto pismo / povijest Crkve, moralna teologija, pastoral, liturgika, duhovnost, sociologija religije, crkvene institucije, teologija trećeg svijeta i feministička teologija). Časopis CONCILIUM okuplja veliki broj suradnika sa svih strana svijeta. Poznat je po ekumenskoj otvorenosti (mnogi su suradnici drugih kršćanskih vjeroispovijesti) kao i po ponekad veoma izraženim kritičkim stavovima naspram hijerarhije Katoličke crkve. Tako i u ovom broju, u "Servizio speciale", H. Küng iznosi zamjerke "Katekizmu Katoličke Crkve" (str. 153-156), a prigovori, uz neke teološke nedostatke (način govora o istočnom grijehu, djelovanju Sotone, ustanovi hijerarhijskog svećeništva i papinoj nepogrešivosti) uglavnom idu na račun učiteljstva Crkve i praktičnih pitanja (celibat zaređenih službenika, rastava braka, kontracepcija, ređenje žena i sl.). Čini nam se korisno napomenuti kako CONCILIUM u svakom broju donosi popis najnovije teološke literature.

mukom. Danas se, možda više nego ikada, može govoriti o eri apsurdne smrti. Dovoljno se sjetiti žrtava dvaju svjetskih ratova, desetaka regionalnih sukoba, žrtava totalitarnih režima, umrlih od gladi usred svijeta obilja, smrti od AIDS-a, i tako redom. "Sve ovo nameće čovjeku u duši pitanje o Božjoj odsutnosti" (str. 12). Tradicionalni teološki odgovori se čine nedostatnima. Čak ni tradicionalni spomen na mrtve nije dostatan. Ovaj broj CONCILIUM-a želi biti poticaj na potpuniji kršćanski spomen svih žrtava "apsurdne smrti", svih žrtava rata, gladi, prirodnih katastrofa. Kršćanski liturgijski spomen treba žrtvama "vratiti dostojanstvo i ime", a preživjelima uliti nadu u život.

Dvanaest članaka, koliko ih sadrži ovaj broj časopisa, podijeljeno je u četiri poglavlja. U prvom poglavlju tri autora iznose "iskustva masovne smrti".

Činjenice koje navodi S. SEMPORE u članku *Oskudica u Africi* (str. 16-27) samo donekle pokazuju svu strahotu sadašnje situacije. Oko 60 milijuna ljudi nalazi se na rubu izgladnelosti ili doslovno umire od gladi. Tragedija je tim veća što je većina zemalja, koje su pogođene sušom, poput Sudana, Somalije i Etiopije, u ratu. Auktor navodi razloge oskudice. Promjena klime, koja je glavni uzrok suše i gladi, prouzročena je ne samo u Africi (iskorjenjivanjem šuma i krivom agrarnom politikom), nego i u industrijskim zemljama, uništavanjem ozonskog omotača i posebice ekonomskim iscrpljivanjem zemalja u razvoju kroz subvencioniranje poljoprivredne proizvodnje u SAD i EZ. Istodobno, sa samo 2% proizvodnje žitarica u razvijenim zemljama moglo bi se godišnje prehraniti 800 milijuna neishranjenih ljudi! Auktor, bibličar iz Burkina Faso, povezuje ovu stravičnu situaciju s evanđeljem i Isusovim riječima "dajte im vi jesti" (Mt 14,16), te s euharistijom - kruhom za život svijeta. Nahriniti gladne, prema Kristu, neodjeljivo je vezano uz "lomljenje kruha" (uzmite i jedite), to jest euharistiju.

U drugom članku (str. 28-37) J. de MESA piše o žrtvama potresa i poplava na Filipinima. Situacija tih ljudi, pogođenih strašnim prirodnim nepogodama, jest poput Jobove. I poput Jobovih prijatelja mnogi nastoje te katastrofe protumačiti kao čin Božje srdžbe i kazne zbog zloće ljudi. A odgovora zapravo nema. Ono što, prema auktoru, valja učiniti, jest preobličiti kršćansku liturgiju, nastojeći osloboditi ljude od slike Boga koji je "kriv za nesreće što pogađaju ljude" i onda kad je za nesreće krivo ljudsko ponašanje prema "majci zemlji".

Konačno, u trećem članku prvog poglavlja Nizozemac J. RUIJTER piše (str. 38-48) o novim načinima pripreme na smrt i novim načinima sprovodnih slavlja, potaknutim od osoba koje umiru od AIDS-a. Autor iznosi nekoliko primjera iz svoje zajednice u Amsterdamu u kojoj aktivno djeluje grupa seropozitivnih osoba, oboljelih od AIDS-a u raznim stadijima bolesti i njihovih bližnjih.

Drugo poglavlje, pod naslovom *Tradicionalni odgovori i neodgovorena pitanja* sadrži četiri članka. Na početku (str. 49-59) A. VILLARO donosi neobičan primjer iz povijesti. Između 1347. i 1352. u Europi je crna kuga (yersinia pestis) pokosila dobar dio stanovništva. Godine 1348. stigla je i u gradić La Seu d'Urgell u katalon-skim Pirinejima. Iz velikog broja sačuvanih oporuka čini se da su stanovnici tog mjesta pogubnu pošast primili bez ikakve panike i straha, na sasvim suprotan način nego njihovi suvremenici u drugim krajevima Španjolske i Europe.

A. T. QUIERUGA piše o "tužaljka nad masovnom smrću" (str. 60-73). Sveto pismo je puno tužaljki nad masovnom smrću. Dovoljno je sjetiti se Knjige tužaljki i velikog broja Psalama, iz kojih provire starozavjetna slika "Boga osvetnika" (str. 67). U Novom zavjetu Bog se objavljuje, ne kao onaj koji "donosi smrt", nego kao onaj koji trpi s nama. Kršćanska liturgija treba biti slavlje spasenja. To slavlje treba biti "oslobođeno od slabih točaka religije" (P. Ricoeur), to jest od slike Boga koji u svojoj srdžbi strašno kažnjava; kao i od lažne utjehe u Bogu koji čudesno intervenira, gazeći neprijatelje i odstranjujući nedaće te čineći da pada mânia s neba. Liturgijska molitva nema smisao "uvjeravanja Boga", nego nas treba učiniti spremnima da prihvatimo ono o čemu nas sam Bog uvjerava, a to je potreba naše međusobne solidarnosti i konačnog povjerenja u njegovu ljubav.

Članak M. DENEKENA, profesora soteriologije u Strassbourgu, nosi naslov: *Bog usred pakla. Od teodiceje k riječi križa* (str. 74-88). Auktor želi ukratko ispitati zašto naizgled apsurdna patnja i smrt (na primjeru holokausta i pogroma) nisu, barem u najvećem broju slučajeva, dovele do ateizma. Kako je moguće govoriti o Bogu nakon svih strahota koje su se dogodile u naše vrijeme. Kako je u koncentracionom logoru moguće moliti *Šema Izrael* ili *Očenaš*? Je li teološki pošteno govoriti o Božjoj pravednosti nakon Auschwitzta? Ima li još smisla klasična teodiceja? "Biblija pokazuje malo interesa za metafizičke spekulacije. Bog je onaj koji se objavljuje i čija se prisutnost kuša. Teologija se dakle treba smjestiti unutar dinamizma objave i riječi, da bi mogla potražiti putove do odgovora na suvremena pitanja" (str. 76). Teološki odgovor na pitanja potaknuta "apsurdnom masovne smrti" nalazi se jedino u "riječi križa" u kojoj se Bog, u Isusu Kristu, objavljuje kao ljubav koja se daruje sve do krajnjih posljedica svojeg izbora.

M. Deneken, slijedeći teologiju H. U. von Balthasara i F. Varillona, govori o "Božjoj patnji" kao posljedici Božje ljubavi. Ova patnja nije samo analoška, nego stvarna, i to ne samo u ljudskoj naravi Sina. Potvrditi da je Kristov križ konačna i najveća objava Božje ljubavi znači preokrenuti sliku Boga i ideju spasenja. Bog nas ne spašava po svojoj "svemoći", nego po svojoj "su-patnji". Ovdje se treba nanovo podsjetiti, drži Deneken, na biblijski govor o "Kristovu silasku nad pakao": "Dakle, ako prihvatimo da je Bog tajanstveno

prisutan u Auschwitzu, u genocidu u Kambodži (...) Bog ne može biti nego u paklu(...). Silazak nad pakao je paradoksalna točka Božje solidarnosti s ljudima(...), ovaj je silazak naj snažniji izraz Božjeg poniženja (kenosis)" (str. 85). Istočna je teologija od početka Kristovu silasku nad pakao pridavala spasenjsko značenje. On je jedan od bitnih elemenata Kristove proegzistencije.

"Biti za druge" bitno označava Isusa. U ovom se okružju soteriologija mora okrenuti Isusovoj pro-egzistenciji i njegovoj solidarnosti u patnji s ljudima. "Isus poslušan Ocu je simpatični Bog, koji su-pati" (str. 87). Ovo pak ne znači da klasične soteriološke teme (predstavništvo i zamjena) gube na važnosti. Bog se na više načina zauzima za čovjeka, s njim pati i njemu raspetom obećava: "Danas ćeš biti sa mnom u raj" (Lk 23, 43).

W. JEANROND, u svojem teološkom razmišljanju o masovnoj smrti (str. 89-100), nastoji pokazati na koji je način spomen mrtvih konstitutivni element kršćanske vjere i prakse. Današnji je odnos prema smrti drugačiji nego prije. Izvršenje smrtno kazne, zrakoplovne nesreće i ratne akcije bivaju od mass-media prikazivane kao "zanimljivosti", na način koji uklanja svako suosjećanje. Čak i u rimskoj teologiji auktor vidi "veliki doprinos otuđujućem racionaliziranju smrti" (str. 92). Suvremene strahote su razbile tradicionalnu sliku odnosa Boga i svijeta. Hebrejski autor A. Cohen, u knjizi: *Tremendum. Theological Interpretation of the Holocaust*, govori o novom iskustvu Boga kroz "tremendum" koji ne može biti umanjen u svojoj strahoti niti protumačen klasičnom (metafizičkom) teolo-gijom. "Tradicionalna slika Boga je korijenito dovedena u pitanje" (str. 94). Traži se novi govor o Bogu. "Na planu teoretskog razmišljanja nije moguće riješiti niti problem zla i fenomen masovnih zločina počinjenih ljudskom voljom, niti problem nezaslužene nesreće i s njom povezan fenomen masovne smrti" (str. 98). "Sve su naše spekulacije osuđene na propast. Ostaje apel dovikivan Bogu, spomen na žrtve i nada u Božje spasenje" (str. 100).

Treći poglavlje, naslovljeno *Sačuvati uspomene*, sadrži četiri vrlo zanimljiva članka kroz koje se provlači misao o uspomeni na žrtve kao elementu nade.

V. GUROIAN, auktor brojnih radova o genocidu nad Armencima početkom ovoga stoljeća (od 1915. do 1922. u povijesnim armenskim krajevima Turci su iskorijenili oko 2 milijuna Armenaca), u članku: *Kad spomen donosi otkupljenje. Vjera i genocid nad Armencima*, (str. 101-114) nastoji istražiti posljedice genocida za vjeru Armenaca. Najprije se čudi kako "nitko od armenskih teologa nije odgovorio na vapaje armenskih pjesnika" (str. 102), a potom tvrdi: "Nemoguća mješavina bijesa na Boga i na same sebe označava armensku svijest poslije genocida" (str. 103). Bijes na Boga što je dopustio da se tako nešto dogodi narodu koji je prvi prihvatio kršćanstvo kao narodnu vjeru, a bijes na sebe kao izraz kolektivne svijesti o trajnoj

progonjenosti koje se ne mogu osloboditi. Ta svijest, drži autor, i danas, u nekim momentima, priječi Armencima stvoriti ispravni odnos prema susjedima.

"Duboka je patnja koji put prepreka vjeri" (str. 104). Psihološki pokušaji odbacivanja i racionalizacije dovode do toga da se "Boga oslobađa od krivnje, ali je cijena da se mrzi same sebe" (str. 105). Uskrsnuće je najčešći simbol u armenskoj liturgiji. "Bog obećava uskrsnuće armenskog naroda(...), obećava pravdu" (str. 105). Ali, drži Guroian, ovaj je simbol upotrebljavan u ovozemnoj perspektivi i to mu oduzima snagu. Uskrsnuće, u stvari, ni u čemu ne umanjuje patnju križa, samo joj daje drugu dimenziju, eshatološki značaj!

Tragično armensko iskustvo vjernika i narod stavlja pred izbor. Ili konačno treba pod teretom patnje i progonstva, kao jedan starac svećenik na upit Turčina: "Stari, kome danas ideš na sprovod?"-odgovoriti: "Bog je mrtav i njemu idem na sprovod!" (usp. str. 109), ili pak pokušati prihvatiti neshvatljivo, nasljeđujući Krista koji je izgubio sve, i prijatelje, i domovinu, i Božju blizinu i vlastiti život. A tada, "slijedeći vjerno Krista, patnja biva neizbježna" (str.110). Ovdje je na mjestu i auktorova refleksija o Knjizi o Jobu, koji je u patnji "susreo otajstvenog Boga". Armenska teologija križa, kaže Guroian, govori o trajnom Kristovu raspeću: "Da, Krist je na križu pobijedio Sotonu i smrt. Ali ne smijemo zaboraviti da je ta pobjeda imala svoju cijenu. (...) Ne smijemo zaboraviti da Isus i nakon svoga uskrsnuća nosi znakove čavala na rukama i ranu od koplja koje mu je probolo grudi. Na križu je besmrtni Sin iskusio patnju i tjeskobu i one su primljene u Božji život zauvijek" (str. 113).

Ono što se dogodilo Armencima (i ne samo njima) na različite se načine zbiva i danas. M. HUNT, poznata američka feministkinja i teolog, u članku o argentinskim majkama sa Svibanjskog trga (str. 115-125), oslikava tragičnu latinskoameričku stvarnost državnog terorizma totalitarnih sustava, u kojima "nepodobni" nestaju zauvijek. Majke "desperadosa" na Plaza de Mayo, okupljene svakoga četvrtka u 16,30 sati na protest i molitvu, postale su simbolom nade za cijelu jednu generaciju uciviljenih majki koje i danas traže izgubljene sinove. Međutim, tvrdi auktorica, "velikim su dijelom argentinska hijerarhija i vatikanski diplomati bili prividno neosjetljivi na zahtjeve žena. Isto je tako žalosni simbol ogromna katedrala Buenos Airesa, zatvorena mnogih četvrtaka popodne, kad su se majke mogle u nju skloniti pred suzavcima policije" (str. 124).

U članku *Disonantni zvukovi nade. Glazba za žrtve masakra i kršćanski liturgijski spomen* (str. 126-136), američki glazbenik i svećenik R. FRAGOMENI iznosi ukratko osnovne oznake suvremene glazbe za žrtve rata i masakra. Istaknuto mjesto zauzimaju B. Britten (*War Requiem*) i K. Penderecki (*Dies Irae; Jutrenja I. i II; Muka po Luki; Poljski Requiem*). Fragomeni piše: "Najveći dio aktualne euro-američke liturgijske glazbe jest poput glazbe za ples, popijevki i

melodija iz mjuzikla. Nakon suvremenih strahota ovaj je glazbeni stil preslatkoga zvuka da bi mogao posredovati divljačko svetogrđe masakra. Glazba za žrtve masakra potiče kršćane(...), da novim zvukovima i riječima izraze eksplozivnu mogućnost, da zapjevaju novi himan Gospodinu" (str. 136).

Na kraju ovog poglavlja D. Power nabraja nove oblike spomena mrtvih u SAD (str. 137-139), gdje zajedno stoje spomenici G. Washingtona i A. Lincolna sa zidom uspomena na poginule u Vijetnamu i umrle od AIDS-a.

D. Power, jedan od suurednika ovoga broja CONCILIUM-a, napisao je i zaključak (str. 140-152). Evo njegovih postavki:

1. Masovna smrt otvara probleme koji su teži od onih što proizlaze iz činjenice ljudske smrtnosti.

2. Jedna od najtragičnijih oznaka masovne smrti jest da žrtve redovito ostaju "bez imena i traga". Spomen na žrtve je nužan za plodno zauzimanje za pravdu.

3. Za kršćane, pred masovnom tragičnom smrću, u pitanje se dovodi i sama vjera u Božju providnost, dobrotu i pravednost. "U kršćanima, koji su svjedoci stvarnosti masovne smrti, ostaje ipak neka tama u odnosu na ono što nam je obećano u Savezu i uskrsnuću Isusa Krista. Treba priznati nedostatnost tradicionalnih teoloških rješenja. Paradoksalno, u spomenu na mrtve, gdje se ne može dati nikakvo tumačenje, nastojanje ne ide za tim da se nađu teološki razlozi za to što se je dogodilo, već za ponovnim otkivanjem budućnosti u svijetlu eshatološkog obećanja. Ovdje bitnu ulogu igra spomen muke i uskrsnuća Isusa Krista. Spomen Isusove smrti je spomen smrti za drugoga(...), a spomen uskrsnuća je spomen obećanja budućega života svima. (...) Za kršćane spomen je bitno eshatološki" (str. 145).

4. U kršćanskoj liturgiji (za sad) nema godišnjeg spomena žrtvama masovne smrti. "Prilično je čudno da Crkva u kalendaru spominje samo uspjehe i pobjede, a ne i tragedije" (str. 147). Ponajčešće je masovna smrt prouzročena ljudskom krivnjom. Bogoštovlje treba uključivati i priznanje grijeha i krivnje.

Što dakle kršćani trebaju učiniti? D. Power predlaže da u kršćanski liturgijski kalendar budu uključene i sve žrtve. Njima treba "dati glas", sačuvati živim njihovu uspomenu, njihovu poruku, njihove riječi. "Strahotno je zlo ljudsko u korijenu mnogih patnji i apsurdne smrti(...). Stoga ispovijest grijeha mora sačinjavati integralni dio spomena na mrtve" (str. 150-151). Konačno, valja tugovati. Tuga i žalost "detroniziraju one mudrosti o patnji i grijehu koje se pozivaju na Boga(...). Obećanje uskrsnuća pravednih ne temelji se na teoretskom odgovoru, ali nam omogućuje da se nastavimo nadati u uspomeni i u eshatološkoj nadi" (str. 151). Stoga je vrijeme, zaključuje D. Power, da danas, u eri apsurdne smrti, kršćani poslušaju one koje se često ni ne usuđuju spominjati!

Umjesto zaključka želio bih prenijeti događaj kojega V. Guroian donosi u svom članku o genocidu nad Armencima. Vjerujem da i nama, u danima strahotnog nametnutog rata u našoj domovini, puno govori:

"Ova je gospođa rođena u Zeitunu, u jugoistočnoj Turskoj. Dok je bila mala, obitelj joj se preselila u Maraš, odakle su 1915. započele deportacije Armenaca. Otac joj je odveden u tursku vojsku i obitelj ga više nikad nije vidjela. Po svoj je prilici bio žrtva turske politike koja je Armence pozivala u vojsku da ih onda pogubi. Te godine ona i njena obitelj prošli su pješice Tursku sve do sirijske pustinje, što je ostalo duboko urezano u njenom sjećanju. Putem je ova djevojčica od sedam godina postala svjedokinjom smrti oko sedamdesetak svojih rođaka. Preživjela je samo ona i njezina majka. Na kraju našega susreta zapitah je kako može vjerovati u Boga nakon svoje kalvarije i tolikog gubitka. Na početku reče da nije ni svećenik ni teolog da bi o tom mogla govoriti. Upitah da li je razmišljala o tome. 'Da', odgovori mi. Ljudi njene generacije su se predali gorčini i zlopamćenju, čak i bijesu na Boga, optužujući ga: 'Zašto si nam ovo učinio?' Ona se ipak nije predala gorčini. Bilo je trenutaka sumnje, ali njezina sjećanja se vraćaju k djedu, čovjeku izuzetne vjere. Često je, za vrijeme strahotnih dana pješčenja, umorna i bolnih nogu, kad se htjela zaustaviti, ali se nije usudila od straha pred bičevima vojnika, pitala djeda: 'Djede, kuda idemo?', a on je odgovarao: 'Idemo u Jeruzalem'. Počela je mrziti Jeruzalem, govoreći: 'Neću u Jeruzalem! Hoću kući!'. I reče mi: 'Djed bi onda zaplakao a ja nisam znala zašto. Tek sada razumijem'" (str. 106-107).

Ante Mateljan

PUT DO PROGLAŠENJA SVETIM

Fabjan VERAJA, *Le Cause di Canonizzazione dei Santi. Commento alla Legislazione e guida prattica*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1992, 190 str.

Posljednje djelo koje je objavio mons. Fabjan Veraja, podtajnik Kongregacije za proglašenje svetih,¹ plod je dugogodišnjeg iskustva. Naime, mons. Veraja proveo je u Kongregaciji za proglašenje svetih cijeli svoj radni vijek, služeći općoj Crkvi i radeći da bi se svetost, koja se očituje u njezinim članovima, a koja je bitno svojstvo i oznaka Crkve, bila i razglášena.

¹ Dr. Fabjan Veraja je do sada o ovoj temi objavio: *La Canonizzazione equipollente e la questione dei miracoli nelle cause di canonizzazione*, u: Appollinaris (Roma) XLVIII. (1975), str. 222-245; 475-500; XLIX. (1976), str. 182-200; *Il Motu Proprio*